

МА Немања Радоњић,
историчар, Београд

УДК 316.722(497:73)“1888/2013”
050NATIONAL GEOGRAPHIC“1888/2013”

**„Not exactly out of Europe, yet somehow
on the fringes of the Orient“¹:
Слика Балкана у часопису
National Geographic (1888–2013)**

Апстракт: У тексту се анализира слика простора Балкана, граница, пејзажа и насеља у часопису „*National Geographic*“. Испитују се ставови и предрасуде о спољним и унутрашњим границама, путовања аутора, први утисци аутора о Балкану, те њихова предзнања и симболичка мапирања Балкана. Чланци о Балкану се анализирају у ширем оквиру писања о Балкану, Оријенту и уопште „Другом“.

Кључне речи: Балкан, имагологија, часопис *National Geographic*, оријентализам, филозофска географија

У распону од необјашњивог,² „застрашујуће сложеног“³ и недокучивог⁴ до једноставног и примитивног, објашњеног „древним мржњама“⁵ или племенским ривалитетом, Балкан је заузимао и даље заузима специфично место у машти Запада. У овом раду прихваћено је да Балкан постоји (за разлику од Оријента), али су његове границе увек произвољне како за унутрашњег тако и за спољашњег посматрача.⁶ Простор Балкана је, за потребе овог истраживања, омеђен

---

¹ Chater, Melville, „Dalmatia Days: Coastintg the Debatable Shore Where Latin and Slav Meet“, у: *National Geographic*, новембар 1928, стр. 53. (у даљем тексту: Chater, М., „Dalmatia Days...“)

² Todorova, Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd 2004, стр. 125.(у даљем тексту Todorova, М., *Imaginarni Balkan...*)

³ Goldsvorti, Vesna, *Izmišljanje Ruritaniје*, Beograd 2000, стр. 26.(у даљем тексту Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritaniје...*)

⁴ Đentilini, Fernando, *Nedokučivi Balkan – Sentimentalno putovanje od Prištine do Brisela*, Beograd, 2008. година.

⁵ Kaplan, Robert, *Balkanski Duhovi: Putovanje kroz istoriju*, Beograd, 2004. година.

⁶ Како је то рекао Стеван К. Павловић „међе Балкана су увек биле политичко а не географско питање“, док је вероватно највећи живи познавалац Балкана бугарска историчарка Марија

уз помоћ радова Стевана Павловића, Лефтена Ставријаноса и Марије Тодорове – од Дњестра до Јадрана, и од Алпа до Црног и Егејског мора (данашње државе бивше Југославије, Бугарска, Грчка, Румунија, Албанија и Турска у Европи).⁷

Поред политике и литературе, Балкан је и у академском свету често био у домену „замишљене географије“.⁸ Будући да је тема часопис који претендује да буде научан, а има тесне везе са политиком, овај рад има за циљ да утврди колико је слика Балкана у вези са реалношћу, а колико је у вези са политичким и друштвеним струјањима у САД, те већ формираним предрасудама, и колико са стварним, а колико са „менталним мапама“ које опстају у, по речима Ларија Вулфа, „комплексним мрежама културних предрасуда“.⁹

Балканско полуострво, које је пре седамдесетих година деветнаестог века било познато под називом византијско, грчко, илирско, оријентално полуострво, или Турска у Европи (Европска Турска),¹⁰ већ више од два века представља неисцрпан рудник стереотипа. Најпре је било извор сировина за „британску наративну колонизацију“,¹¹ а током 20. века, у време „Америчког 20. века“, заједно са променом центара светске моћи, САД преузима улогу „наративног колонизатора“ и оног ко „диктира замишљену географију“.¹²

Часопис *National Geographic* као извор има посебно место међу америчком штампом, а то место је, као и симболички положај Балкана, кључно за разумевање његове улоге. *National Geographic Society* основао је бостонски

Тодорова рекла: „Европа се завршава тамо где политика каже.“ Pavlović, Stevan. *Istorija Balkana 1804–1945*, Beograd, 2004, стр. 489. (у даљем тексту Pavlović, S., *Istorija Balkana 1804–1945...*); Todorova, M. *Imaginarni Balkan...*, стр. 139.

⁷ Pavlović, S., *Istorija Balkana 1804–1945...*, стр. 486.

⁸ Todorova, M., *Imaginarni Balkan...*, стр. 180.

⁹ Wolff, Larry, *Inventing Eastern Europe*, Stanford University Press 1994, стр.4.

¹⁰ Todorova, M., *Imaginarni Balkan...*, стр. 23-29; Goldsvordi, V., *Izmišljanje Ruritaniје...*, стр. 5–8.

¹¹ Goldsvordi, V., *Izmišljanje Ruritaniје...*, стр.6

¹² Будући да су и Велика Британија и САД више пута током 20. века имале прилику да исцртавају стварне границе Балкана, оно што је познато о Балкану на Западу, а нарочито оно што је говорила наука (али изгледа и оно што је говорила квазинаука и популарна литература) никада није било безначајно. По свему судећи, најпознатији случај утицаја (директног на одлуке председника САД Била Клинтона) извршила је књига „Балкански духови“ Р. Каплана. Види више у: Liesle, Debbie *The Global Politics of Contemporary Travel Writing*, Cambridge University Press 2006, стр. 163; Едвард Саид каже да је оријентализам „створени корпус теорије и праксе“, а та констатација примењива је и на „балканизам“ – дискурс о замишљеном Балкану. Види више у: Said, Edward, *Orientalizam*, Beograd 2000, стр. 27 (у даљем тексту Said, E., *Orientalizam...*); Када се говори о односу балканизма и оријентализма, треба напоменути да балканизам за разлику од оријентализма дуго времена (до распада Југославије, 1990) није имао подлогу у институцијама, академском знању или колонијалној владавини, већ је своју подлогу нашао у путописима, журнализму, а понекад и у историографији. Види више у: Bijelić, Dušan, *Introduction у: Balkan as Metaphor*, edited by Bijelić, Dušan, MIT Press 2002, стр. 9.(у даљем тексту Bijelić, D. (ed.), *Balkan as Metaphor...*)

адвокат Гардинер Грин Хабард са 33 „географа“ 1888. године у Вашингтону „као друштво за спонзорисање географских истраживања“. ¹³ Друштво је исте године почело да издаје часопис *National Geographic Magazine*, који је требало да буде „главно гласило друштва“ и да „шири географско знање“. ¹⁴ Његов успех има корене у годинама на прелазу векова – 1898. САД је победила Шпанију и стекла поседе и утицај на другој страни Земље; то су такође године иновативних фотографских технологија. ¹⁵ Фотографије се успостављају као истакнута особина часописа. ¹⁶ Репортаже је потом чинио текст „једноставног стила и без супротстављених мишљења“ и фотографије које су „капитализоване као доказ“, стварајући „фото-језик, ванвременски и ванкласни“. ¹⁷ Ова комбинација стварала је илузију да се приказане ствари догађају у стварном свету, чиме је часопис о себи пружао слику као о „научном“.

Часопис је нашао своју „моћ“ тако што је заузео позицију између научног и популарног и почео да представља свет као „безбедно, јасно уређено место“ ¹⁸ и као место на коме је „пријатељски Американац“ добродошао. ¹⁹ Читалачке предрасуде о разним деловима света су у *National Geographic*-у потврђиване, прошириване и појачаване презентацијом „научних чињеница“ о тим местима. ²⁰ Аутори утицајне студије *Reading National Geographic* упоредили су часопис са светским сајмовима и природњачким музејима са прелазних векова, јер су у њему „извлачили слике из контекста и презентовали их пријатно Западном оку“, али се и „поигравали са Истоком, голоотињом или харемом“. ²¹ Иако су принципи политике часописа постављени 1915. године (а формиран на основу рада 1888–1915), они су примењивани врло флексибилно, а нарочито такозвани пети и шести принцип. ²²

Утицај политике на часопис био је врло велики од самог почетка. Смештени у Вашингтону, уредници часописа сарађивали су са разним институцијама Вла-

¹³ Bryan, C. D. B., *National Geographic: 100 Years of Adventure and Discovery*, New York 2001, стр. 24. (у даљем тексту Bryan, C., *National Geographic*...) – Важно је напоменути да су већину оснивача чинили аматерски географи – Брајан каже да су оснивачи били: географи, истраживачи, авантуристи, банкари, природњаци, изумитељи, учитељи, официри, владини службеници, адвокати итд. Позадина настанка оваквог часописа крије се у положају географије у САД тих година, где је ова наука заостајала за другима, чак са претњом да као наука нестане.

¹⁴ Lutz, Catherine, Collins, Jane, *Reading National Geographic*, Chicago University Press 1993, стр. 20. (у даљем тексту Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*...)

¹⁵ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 16–17.

¹⁶ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 26.

¹⁷ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 28.

¹⁸ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 15.

¹⁹ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 45.

²⁰ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 25.

²¹ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 26–28.

²² Пети принцип: Не штампати ништа пристрасно или контроверзног карактера. Шести принцип: Биће штампано само оно благе природе о земљи и народу, све непријатно и сва непотребна критика да се избегава У: Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic*..., стр. 27.

де САД, чак су у почетку позајмљивали илустрације од владиних институција (што ће касније вишеструко вратити).²³ О утицају часописа на политику, који је немали, говори илустративно цитат председника САД Линдона Џонсона: „Мајка ме је одгајила са Библијом у десној, а *National Geographic*-ом у левој руци.“²⁴ Важне су и везе са капиталом.²⁵

Још важнији од новца и политике јесте статус часописа у америчком друштву као „знак доброг укуса“ и „амблем средње класе“ и страх од губитка тог статуса.²⁶ Управо је средња класа била кључна за настанак, развој, успех, али и вредности које *National Geographic* већ више од века пропагира. Сам замах у издавању часописа у САД крајем 19. века везан је за успон средње класе, а изразито јак раст 1950. и 1960. (када часопис *National Geographic* већ није у врху по иновацијама) везан је за раст тзв. белих оковратника.²⁷ Могоао се наћи и у домовима, чекаоницама докторских ординација, али и у школама. Часопис је, дакле, припадао и формалном и неформалном образовању.²⁸ Људи су часопис чували у својим домовима и ретко бацали стара издања.

У свом вишедеценијском постојању часопис је доносио знања не само о непознатом већ и о познатом – о америчким вредностима и америчкој улози у свету.²⁹ Аутори утицајне студије сумирају да је, генерално, *National Geographic* помагао белим Американцима средње класе који се крећу нагоре да нађу своје место у земљи и свету и помире се са својом релативном привилегованости.³⁰

²³ За часопис је писало шест америчких председника (то су Т. Рузвелт, В. Х. Тафт, К. Кулиц, Х. Хувер, Д. Ајзенхауер, Л. Џонсон), чланови одбора били су и министри правде, бивше прве даме, председници банака и велики индустријалци. Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic...*, стр. 34; Портрет једног одбора на дан 19. марта 1977. доноси историчар Чарлс Брајан: „... ту су председници познатих колеца, авио-компанија, бивша прва дама, бивши начелник Генералштаба, председници Рокфелер и Карнеги фондације, бивши радници НАСА и Стејт Департмента...“. У: Bryan, C., *National Geographic...*, стр. 390.

²⁴ Bryan, C., *National Geographic...*, стр. 412.

²⁵ Тако се један капиталиста, члан одбора, жалио на репортажу о Куби из 1978, јер је та земља представљена релативно позитивно, а Кастро је њему национализовао шећерану. У: Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic...*, стр. 45 .

²⁶ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic...*, стр. 39.

²⁷ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic...*, стр. 37.

²⁸ Hawkins, Stephanie L. *American Iconographic: National Geographic, Global Culture and the Visual Imagination*, University of Virginia Press, 2011, стр. 16 (у даљем тексту: Hawkins, S., *American Iconographic...*); Дајући преглед чланства по занимању, историчар Чарлс Брајан каже: „... претплаћено и 159 сенатора, 123 конгресмена, 456 декана, 39,453 домаћице, 36,816 фармера, 32,589 чиновника... 114 припадника краљевских породица“. Профил вековног чланства би гласио да су увек мало боље образовани, мало старији и мало богатији од просека. Треба напоменути да је огромна већина чланова била из САД, а од остатка већи део из „англофоних подручја“ и Европе, а мањи део из остатка света. У: Bryan, C., *National Geographic...*, стр. 256.

²⁹ Hawkins, S., *American Iconographic...*, стр. 33.

³⁰ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic...*, стр. 39.

Часопис је током читавог свог постојања истраживао и одговарао на потребе тржишта, те имао приближно исту политику.

Будући да је часопис повезан са америчком политиком, капиталом и народом (и зависан од њих), преко проучавања овог извора могу се делимично проучити и ставови и поимања како високо позиционираних тако и обичних Американаца у 20. веку о целом свету, па и о Балкану.

Балкан у „жутом оквиру“³¹

Балкан је створен у западној имагинацији 19. и 20. века. На њему су наводно мале, међусобно завађене државе са ексцентричним, безобзирним владарима, окруженим разнобојним, поносним гардама и корумпираном, неефикасном бирократијом, убијеним и прогоњеним реформаторима, називима из комичних опера, сиромаштвом и лошим имитацијама Запада. Такав Балкан је наводно смештен у неприступачним, а прелепим гудурама, са чудним обичајима и са својом недокучивошћу и народом „мешанаца“ у костимима (и непотпуних Европљана)³² који „тихује – живи заједно и ћути до следећег циклуса насиља“³³ или „као месечари који живну само у серијама крвавих борби“³⁴ (а тада се најчешће и нађу у вестима), а где ипак „време стоји мирно и сељани су као у библијско доба“.³⁵ Како пише Едвард Саид, то је место где можете лако доћи, и бићете сјајно примљени.³⁶ Тај имагинарни Балкан има „драж несигурности, изненадних промена и малих драматичних догађаја, по чему се обично разликује од оног што је пожељно“.³⁷ Како се Балкан као другост Европе (и њен главни извозник убиства, окрутности, интрига и лоших односа са комшијама)³⁸ уклапао у „жути оквир“ *National Geographic-a*, часописа који „ласка свима“³⁹

National Geographic бавио се географијом у најширем смислу те речи. Летећи од Истанбула до Атине и посматрајући земљу, један аутор је приметио : „Историја – то је када географија контактира са човечанством.“⁴⁰ Уопштено говорећи, аутори

³¹ Жути правоугаоник заштитни је знак *National Geographic-a*.

³² Longinović, Tomislav Z. *Vampire Nation: Violence as Cultural Imaginary*, London 2011, стр. 31. (у даљем тексту: Longinović, Т. *Vampire Nation...*)

³³ Longinović, Т. *Vampire Nation...*, стр. 121.

³⁴ Goldsvorti, V., *Invention and Intervention: The rethoric of balkanization* у: D.Bijelić (ed.), *Balkan as Metaphor...*, стр. 28.

³⁵ Mazower, Mark, *The Balkans. A short history*, Modern library 2002, стр. 31. (у даљем тексту Mazower M., *The Balkans...*)

³⁶ Said, E., *Orijentalizam...*, стр. 215.

³⁷ Goldsvorti, V. *Izmišljanje Ruritanije...*, стр. 111.

³⁸ Todorova, M. *Imaginarni Balkan...*, стр. 133.

³⁹ Lutz, C., Collins, J., *Reading National Geographic...*, стр. 44.

⁴⁰ Williams, Maynard Owen, „By Plane From Constantinople to Athens“, у: *National Geographic*, децембар 1928, стр. 716. (у даљем тексту: Williams, M., „By Plane From Constantinople...“)

придају велики, покаткад и превелики, значај географији (земљи) у обликовању свести и живота људи и утицају на ток историје. Тако почетком 20. века налазимо примере где аутори јасно говоре да „земља обликује људе“, али на такве теорије, које веома личе на географски детерминизам, наилазимо и 2009. године.⁴¹ Аутори су пре свега морали прећи стварне или измишљене границе, путовати кроз земљу до намерних или случајно одабраних локација, те боравити у насељима тако да је то први слој слике Балкана који треба испитати.

Границе

„*Not exactly out of Europe, yet somehow on the fringes of the Orient*“⁴²

Ово је први пасус прве репортаже и прво ступање на сцену Балкана у часопису *National Geographic*:

„Следеће, као и прошло, бојно поље Европе биће на Балканском полуострву, групи ситних држава у југоисточном углу Европе, ограничених на северу Дунавом, на југу Грчком и Егејским морем, на истоку Црним Морем а на западу Јадраном. То је један од најстаријих, а ипак један од најпримитивнијих делова Европе [...] људи су описани код Херодота и Плинија [...] њихова провинција је последња пала под Рим и прва пала у хаос [...] Онда су пали под Турке [...] век за веком постепено су падали у политички, морални, економски и интелектуални амбис. Постојање некад моћних народа није било познато до бугарских хорора [...] територија која се појављује као Источна Румелија је привукла много пажње цивилизованог света после отмице америчке мисионарке госпођице Стоун.“⁴³

Већ ту Балкан је обележен свим оним примесима које ће га мање или више, пратити током 110 година писања *National Geographic*-а о њему – непотпуним географским и историјским знањем, одвајањем од цивилизованог света, пророчанствима о рату и на крају претпоставкама о природи људи и места на основу таквог, непотпуног и оптерећеног, знања. У првој репортажи 1903. године у Балканско полуострво се убрајају Бугарска, Србија, Црна Гора, Македонија

⁴¹ „Црногорци у Црној Гори ништа не раде, сав посао обављају жене али ипак на северозападу (*САД прим. Н. Р*) у рудницама раде сасвим добро. Земља обликује људе!“ У: Moses, George Higgins, „Greece and Montenegro“, у: *National Geographic*, март 1913, стр 82. (у даљем тексту: Moses, G., „Greece and Montenegro“); „Бугарин је син земље, преузео је њена својства.“ У: Jenkins, Hester Donaldson, „Bulgaria and its Women“, у: *National Geographic*, април 1915, стр. 384.

⁴² Chater, M., „Dalmatia Days...“, стр. 53.

⁴³ Curtis, William Eleroy, „The Great Turk and His Lost Provinces“, у: *National Geographic*, фебруар 1903, стр. 45. (у даљем тексту: Curtis, W., „The Great Turk...“)

и уопште европска Турска, Босна (у коју аутор убраја и Далмацију). Северна граница Балкана почетком века стоји на рекама Сави и Дунаву.⁴⁴ Румунија је од самог почетка сврставана у Балкан, али већ тада протестује против такве географије: „(Румуни) пре рата нису волели да их зову балканским народом, а чак и сад после успеха, не воле тај назив.“⁴⁵ Пребацујући се на јужну границу, видимо да се Грци називају „левантинцима“ и да исправа нису сврстани у Балкан.⁴⁶ Први пут се Грчка сврстава у југоисточну Европу 1916, али такође на „Нови Исток“.⁴⁷ Аустругарска је „једна велика непознаница“, како су је назвали браћа Идингс 1912. године. Постоји градација непознанице како се даље иде у дубину „Истока“ и затим Балканског полуострва, а сам Балкан се представља као хибрид – „стопљени Исток и Запад“.⁴⁸

Веома је значајна прва мапа – додатак (мапе великог формата које су повремено ишле уз часопис) – „Мапа нових балканских држава и централне Европе“. Нове балканске државе имале су ту част да буду тема прве карте коју је *National Geographic* наручио, јер је уредник часописа предосетио да ће доћи до новог балканског рата.⁴⁹ Прављење карата није уопште било одвојено од политике и маркетинга – удовољава се ширем читалаштву уместо да се „шири географско знање“, а карта се израђује на основу „предосећаја“ уредника који је имао „осећај за те ствари“ – у конкретном случају да ће доћи до трећег балканског рата. Наука је на другом месту.

Тек са стабилизацијом политичких граница после Првог светског рата долази се до северних граница Балкана, које ће остати коначне у *National Geographic*-у. То су северна и западна граница новостворене Краљевине Срба,

⁴⁴ Koch, Felix J., „In Quaint Curious Croatia“, у: *National Geographic*, јануар 1908. стр. 810. (у даљем тексту Koch, F., „In quaint...“)

⁴⁵ Moore, Frederick, „Notes on Rumania“, у: *National Geographic*, октобар 1913, 1078; Прави географи у то време би се вероватно пре сложили са „несрећним“ Румунима. Види више у: Цвијић, Јован *Балканско полуострво*, Београд, 1988, стр. 13; Todorova, M. *Imaginarni Balkan*, стр. 36.

⁴⁶ Moses, George Higgins, „Greece of Today“, у: *National Geographic*, октобар 1915, стр. 296. (у даљем тексту Moses, G., „Greece of Today“...)

⁴⁷ Термин „Југоисточна Европа“ пред краја рата задобија неколико „поклоника“, па тако налазимо да је бригадни генерал Џорџ Скривен 1918. описао Албанце као најстарију расу Југоисточне Европе у: Scriven, George P., „Recent Observations in Albania“, у: *National Geographic*, јул 1918, стр. 91; Сами Грци у то време, Европом називају тек простор Аустроугарске. Види и: Moses, G., „Greece and Montenegro...“, стр. 83; Moses, George Higgins „Greece of Today“, у: *National Geographic*, октобар 1915, стр. 9.

⁴⁸ Iddings, D.W., Iddings, I.S., „The Land of Contrast: Austria-Hungary“, у: *National Geographic*, децембар 1912, стр. 191.

⁴⁹ Уредник Гилбер Гросвенор је 1913, на путовању кроз Европу за време Другог балканског рата „предосетио“ да ће доћи до новог сукоба, те је наручио ову мапу, а „извукао је из подрума“ и „експресно убацио у издање за август 1914“, са почетком Првог светског рата у: Little, Becky, „How World War One launched Mapmaking at National Geographic“ 16.7.2014 <<http://news.nationalgeographic.com/news/2014/07/140716-world-war-maps-history-cartography/>> (18. 7. 2014.)

Хрвата и Словенаца и границе проширене Румуније. На јужним границама часопис ће показати још нека колебања кад је реч о Грчкој. Уз то, целовит Балкан прелазио је са Запада на Исток, Окцидента на Оријент и из Европе на Блиски исток, а неки његови делови били су оријентализовани или окцидентализовани, у зависности од става аутора репортажа и аутора мапа, те историјског тренутка. За ову тему веома је значајна репортажа америчког сенатора Џорџа Хигинса Мозеса из 1921, „Вир Балкана“ („Whirlpool of The Balkans“), која читав простор „од Еуфрата до Јадрана“ назива Блиским истоком, а Исток је „отелотворење мистерије“.⁵⁰ Мозес супротставља Европу и Оријент, модерност и антику, Балкан (The Balkans) ставља у средину, а у центар тог вира (Whirlpool) ставља Константинопољ. Сам град он описује:

„Место где се двадесет раса сукобљава због разлика крви и вере, где нема чак ни лажног пријатељства, где фанатизам и интриге стално играју испод оријенталног флегматизма и спорадично избијају у таласима варварске реакције, где све Велике Силе Европе деценијама играју препреде дипломатске игре – тамо, кажем, је одувек био прави центар олује у опасној зони Европе [...] Константинопољ у способним рукама значи [...] као што је пад Константинопоља произвео тако ће мудро управљање градом смирити вир Балкана.“⁵¹

Дискурс Оријента врло је присутан у репортажама. И границе које су још више у домену „замишљене географије“. Нема сумње да аутори сматрају како Оријент почиње на Балкану – тако Феликс Кох 1907. године у Бугарској путује „под оријенталним небом“,⁵² а Маријана Кругер Кофин, напуштајући Босну, 1908. године пише у класичном оријенталистичком стилу: „Иза нас је остао Исток са својим предивним пејзажима, костимима и мистеријом [...] крунска Мађарска је досадна, а свакодневни живот овде је питом.“⁵³ Други аутор примећује у Далмацији: „Нисмо баш изашли из Европе, али смо некако на границама Оријента.“⁵⁴ Ако признају Оријенту цивилизацију (најчешће не), аутори ће описати Балкан као граничник, мост између две цивилизације, као у следећем цитату о Бугарској: „идемо трагом лепих пејзажа који повезује две

⁵⁰ Moses, George Higgins, „The Whirlpool of the Balkans“, у: *National Geographic*, фебруар 1921, стр. 179. (у даљем тексту Moses, G., „The Whirlpool...“). Оваква географија је иста као код једног другог Американца, Роберта Каплана, који говори 2000. о „Greater Near East“, наводећи да је ово „британски колонијални термин“. Тај „Проширени Блиски Исток обухвата земље од Централне Европе до Централне Азије, укључујући наравно Балкан“, за које „није сигуран да ће постојати сутра“ и где су „институције јако слабе“. Interview: Robert Kaplan <<https://www.youtube.com/watch?v=YChJ70d9UzU>> (13. јун 2014).

⁵¹ Moses, G., „The Whirlpool...“, стр. 197.

⁵² Koch, F., „In quaint...“, стр. 632.

⁵³ Coffin, Marriane Cruger, „Where East Meets West. Picturesque Dalmatia, Montenegro and Bosnia“, у: *National Geographic*, мај 1908, стр. 338. (у даљем тексту: Coffin, M., „Where East meets...“)

⁵⁴ Chater, M., „Dalmatia Days...“, стр. 53.

цивилизације“.⁵⁵ У том времену било је уобичајено посматрати Балкан као мост или капију ка Истоку.⁵⁶ Ту је и Запад и Исток – „стапају се Оријент и Окцидент“, по речима Хенријете Холмс.⁵⁷ Било да излазе из авиона или да прелазе границу аутом, Балкан се сместа осећа, он је жив, обојен, примитиван, страстан, прелеп и представља, како је један аутор рекао, степенице ка Истоку.⁵⁸

У међуратном периоду западне границе Југославије постале су и границе Оријента ка Западу. Ово је такође време деловања Америчког еугеничког друштва,⁵⁹ а неки аутори су приписивали мешању азијатске и беле расе све најбоље и најгоре.⁶⁰ Амерички сапутник аутора окреће се ка Италији на уласку у Далмацију и изговара: „Збогом Европо!“ Аутор потом додаје: „Далмација одувек представља границу између Европе и Азије, расно говорећи.“⁶¹ Архитекта Маријана Кругер Кофин сумња у порекло свог водича 1908: „Плавооки муслиман, који се називао Турчином, нас је водио по пазару.“⁶² У писању *National Geographic*-а нарочито је било важно којој раси Грци припадају. Амбасадор у Грчкој, поменути Џорџ Хигинс Мозес каже 1915: „Једини Хелен кога сам видео у Атини била је Американка удата за члана кабинета чија је златна коса...“ („The only Helen I ever saw in Athens was an American girl married to a member of the cabinet whose golden hair...“). Аутор користи игру речи да прикаже да нема плавих Хелена, тј. „правих Старих Грка“ у тадашњој Грчкој.⁶³

Ипак, Грчка се 1949. године, у хладноратовском свету и контексту, изумира експлицитно из Оријента: „Грци су спасили западну цивилизацију од оријенталног деспотизма [...] Сад, притиснута уз Гвоздену завесу, Грчка брани демократију, а ми помажемо“, образлаже улогу Америке један аутор.⁶⁴ Тодоро-

⁵⁵ Williams, Maynard Owen, „Bulgaria: Farmland Without a Farmhouse. A Nation of Villagers Faces the Challenge of Modern Machinery and Urban Life“, у: *National Geographic*, август 1932, стр. 218. (у даљем тексту: Williams, M., „Bulgaria...“)

⁵⁶ Goldsvorti, V. *Izmišljanje Ruritanije...*, стр. 9.

⁵⁷ Holmes, Henrieta Allen, „The Spell of Romania“, у: *National Geographic*, април 1934., стр. 436. (у даљем тексту: Holmes, H., „The Spell...“); Пишући о слици „Другог“, Цветан Тодоров је коментарисао роман француског писца, политичара и дипломате Франсоа Рене де Шатобријана „Начези“. Тамо је северноамерички „свет укрштања“ из 18. века описан као посебно опасан, нечист, хибридан свет. У: Todorov, Cvetan, *Mi i Drugi*, Beograd 1994, стр. 282.

⁵⁸ Forbes, F.A.C., „From England to India by Automobile“, у: *National Geographic*, август 1925, стр. 204. (у даљем тексту Forbes, F., „From England...“)

⁵⁹ Америчко еугеничко друштво основано је 1921. у Њујорку. Промовисали су расно побољшавање, популациону контролу, еугеничко здравље и сматрали да је могуће разликовати инфериорне и супериорне елементе друштва.

⁶⁰ Todorova M., *Imaginarni Balkan...*, стр. 125.

⁶¹ Chater, M., „Dalmatia Days...“, стр. 52.

⁶² Coffin, M., „Where East Meets...“, стр. 333.

⁶³ Moses, G., „Greece of Today“, у: *National Geographic*, октобар 1915, стр. 307.

⁶⁴ M. Williams, „War Torn Greece Looks Ahead“, у: *National Geographic*, децембар 1949, стр. 714. (у даљем тексту: Williams, M., „War Torn Greece...“)

ва пише како је Грчка постепено изузимана из Оријента и грађена као тврђава демократије, насупрот Совјетима и исламу.⁶⁵ Закључак је да, када је у питању *National Geographic*, и Турска почиње да се приказује као тврђава демократије и то од истог аутора, Мајнарда Овена Вилијамса. Спољни чиниоци увек су били пресудни за границе Балкана (и оне имагинарне), па је тако Турска Република описана као „тврђава демократије“ 1951. године. То величање Турске може деловати чудно, али даље се у репортажи помиње да се Турска налази „10 миља од црвене Русије“.⁶⁶ Уопште је раздобље 1949–1951. године кључно за докучивање стварне улоге *National Geographic*-а и везе слике света са америчком спољном политиком.⁶⁷ Термин Источна Европа појављује се први пут 1965, а капија Источне Европе је „блистави Беч“.⁶⁸

Границе ауторима служе за показивање и колико је неки простор претња. Прелазећи из Аустроугарске у Црну Гору 1908. године, црногорски водич из царинарнице узима свој револвер и прелазећи границу објављује: „Црна Гора!“⁶⁹ Године 1949, аутор описује како је на грчко-југословенску границу пала тешка Гвоздена завеса и да се близу води рат.⁷⁰ Спустајући се кануом низ Дунав, Гвоздена завеса код аутора изазива осећај хладноће.⁷¹ Међутим, када је 1951. године аутор ушао у Југославију из Италије, напомиње да „није видео никакву завесу“, а да је „ненаоружани (sic) тинејџер војник желео да се повезе с њима до карауле“.⁷² За разлику од Црногорца, који се брзо наоружава док води ауторку, ненаоружани млади војник је вероватно много безазленија слика, а вероватно и најбезбеднија врста војника коју су аутори могли да сретну. Занимљив је тренутак кад војници нису наоружани и завесе нема – то је 1951.

⁶⁵ Todorova, M. *Imaginary Balkan...*, стр. 135;

⁶⁶ Williams, Maynard Owen „Turkey Paves the Path to the Future”, у: *National Geographic*, август 1951, стр. 144, 148. (у даљем тексту: Williams, M., „Turkey paves...“)

⁶⁷ На карти – додатку из 1962. посебно су назначене границе између комунистичких и некомунистичких земаља. Постоји и занимљивост која се тиче Грчке – на карти из 1962. у легенди се у Балкан укључује Грчка, али на самој карти није приказан јужни и острвски део Грчке. Још важније од тога, можда невиног изостанка јужне Грчке, јесте опис Балкана који иде уз мапу: „Чак и данас Балкан (The Balkans) је извор проблема као што је вековима био.“ У: „Restive Heartlands” текст уз мапу, у: *National Geographic*, фебруар 1962.

⁶⁸ Овај термин се ретко користи. Унутар репортаже о крстарењу низ Дунав 1965. црвеном бојом су обележене само комунистичке земље, а балканске комунистичке земље смештене су у Источну Европу и обојене црвено, тако да се хладноратовска реторика и „географија“ настављају. Backer, William Slade „Down the Danube by Canoe”, у: *National Geographic*, јул 1965, стр. 42. (у даљем тексту: Backer, W. „Down the Danube...”)

⁶⁹ Coffin, M., „Where East meets...”, стр. 313.

⁷⁰ Williams, M., „War torn Greece...”, стр. 724.

⁷¹ Backer, W. „Down the Danube...”, стр. 40.

⁷² Long, George W., „Yugoslavia Between East and West”, *National Geographic*, фебруар 1951, стр. 142. (у даљем тексту: Long, G. „Yugoslavia Between...”)

година и Југославија се уводи у други ешалон америчких савезника на Балкану (после Грчке и Турске).⁷³

Балканистички дискурс ипак провирује иза хладноратовског, па се тако о Југославији 1970. каже да је „подељена личност из 395. године нове ере“ и да су се „историја и географија завериле против Балкана, а Југославија је срце Балкана. Овај мозаик дивље посебних група искован је 1918, разбијен 1941, а поново га је заварио Тито“.⁷⁴

С пропашћу комунизма, Источна Европа као назив за овај простор ишчежава, а назив Балкан се враћа као једини термин за тај простор у репортажама о Македонији и Албанији са картом – додатком и убележеним сукобима у бившој Југославији.⁷⁵ Види се да карта Балкана сада укључује и читаву Грчку и новонастале Словенију и Хрватску, а приказана је и Мађарска иако је наглашено да она никако није на Балкану. На карти насловљеној „Балкан“ („The Balkans“), чији је повод опет као на почетку века рат, убележени су, за време од 1991. до 1999. године, црвеним ватрама сукоби „ваздушни или копнени“. У поднаслову карте упућује се на то да је узрок немира Балкана бар делимично спољни – „инвазионе хорде, амбициозна царства и културална подела између Истока и Запада оставили су Балкан у сталном конфликту“.⁷⁶ Ипак, наглашава се „стални конфликт“, а као илустрација је у горњем углу мапе приказан припадник мировних снага са балканском децом негде на Балкану, што можда упућује на то да решење сталног конфликта лежи у спољној интервенцији.

При крају 20. века се и у репортажама враћа Балкан са свим својим оригиналним примесама – насиљем, хибридношћу и положајем блиским Европи. Границе Балкана током целог века у репортажама функционишу и као границе ка прошлости, као што су неки аутори већ приметили.⁷⁷ О слици положаја Балкана говори овај цитат о етничкој мањини Чанго 2005. године у Румунији, где аутор каже: „потомци Атиле живе само на 300 километара од Европске Уније где су генетски инжињеринг, свемирски програм и интернет.“⁷⁸ Поново се сукобљава слика Европе као земље будућности и Балкана као земље прошлости. Романтизује се балканска стварност, а идеализује у овом случају Европа. Што

⁷³ Long, G. „Yugoslavia Between...“, стр. 139. Можда не „невина грешка“ јесте и поднаслов испод једне фотографије Тита на војној смотри из исте године, где се каже да је Југословенска армија најјача војска Западне(!) Европе.

⁷⁴ Jordan, Robert Paul, „Yugoslavia: Six Republics in One“, у: *National Geographic*, март 1970, стр. 589. (у даљем тексту Jordan, R., „Yugoslavia...“)

⁷⁵ Vesellind, Prit, „Macedonia: Caught in the Middle“, у: *National Geographic*, март 1996 (у даљем тексту: Vesellind, P., „Macedonia...“); Doder, Dusko, „Albania Opens the Door“, у: *National Geographic*, јул 1992. година. (у даљем тексту: Doder, D., „Albania...“)

⁷⁶ Додатак броју *National Geographic* из фебруара 2000, мапа „The Balkans“

⁷⁷ Longinović, T., *Vampire Nation...*, стр. 27.

⁷⁸ Viviano, Frank, „In the Shadow of Atila: The Last Csango in Romania“, у: *National Geographic*, јун 2005, стр. 70. (Viviano, F., „In the Shadow...“)

се спољних граница тиче, као што закључује Сања Лазаревић Радак: „Измештеност из центра, али и непотпуна позиционираност ван њега и блискост рубу, маргини остају доминантна представа о Балкану од његовог првог симболичког мапирања до данас.“⁷⁹

Према *National Geographic*-у, границе између балканских држава и региона делују грубо и непропусно. Аутори имају вечите проблеме са цариницима, било да су то неповерљиви социјалистички или пред/постсоцијалистички службеници.⁸⁰ Граница је и место сталног могућег сукоба балканских држава: „Све балканске државе живе у стању константне сумње, те су границе у хаосу.“⁸¹ Један аутор коментарише: „Чувати стражу на Балкану – увек више од пуке формалности.“ Наглашавајући тако другост Балкана, у конкретном случају сталну опасност од рата као „природно“ обележје региона.⁸² Основано је питати: Где је то држање страже на граници „пука формалност“? Истовремено унутрашње границе су и места интрига. Американка 1965. године моли ауторе да јој помогну да прошверцује свог љубавника из Румуније.⁸³ Границе су представљене као често непремостива препрека и за становништво. Бугарски сељаци се жале да су им и колаборационистичка и комунистичка власт браниле да прелазе у Македонију.⁸⁴ Карактеристичан је пример Албаније, најнепознатије државе Балкана прве половине века, али и „херметички затворене“ у другој половини. Она у имаголошким конструкцијама функционише као врхунац балканске непознанице, таме и немира. Тако је и коначно отварање граница у репортажи из 1992. године представљено као експлозија очајних људи који само хоће да побегну из Албаније или да унесу нову, западну потрошачку робу.⁸⁵ Све у свему, понавља се слика уклете земље с почетка века, када 1908. године Маријана Кругер Коффин на Скадарском језеру среће албанског дечака који „иде да потражи срећу у свету. Где? Није важно“.⁸⁶

Границе држава и региона често су за ауторе и дефинитивна линија одвајања, поткрепљујући стереотипе да на једном терену живи само једна врста људи (нпр. Црна Гора – земља ратника, Бугарска – земља сељака итд.). Најбољи

⁷⁹ Радак Лазаревић, Сања „На граници Оријента и Окцидента – постколонијална теорија и лиминалност Балкана“ У:Теме. Часопис за друштвене науке, vol. 35, br. 4, Универзитет у Нишу, 2011 стр. 1423–1437,

⁸⁰ Forbes, F., „From England...“, стр. 200.

⁸¹ Forbes, F., „From England...“, стр. 202.

⁸² Jenkins, Hester Donaldson, „Bulgaria the Peasant State“, у: *National Geographic*, март 1915, стр. 389.(у даљем тексту Jenkins, H., „Bulgaria ...“.)

⁸³ На македонско-српској граници аутор са војницима УН посматра колоне магарца у планини и караване шверцоване робе Veselind, P., „Macedonia...“, стр. 131.

⁸⁴ Gibbons, Boyd, „The Bulgarians“, у: *National Geographic*, јул 1980, стр. 203.(у даљем тексту Gibbons, B., „The Bulgarians...“)

⁸⁵ Doder, D., „Albania...“, стр. 211.

⁸⁶ Coffin, M., „Where East Meets...“, стр. 310.

примери за такво генерализовање и романтизацију читаве државе/области јесу Црна Гора и Трансилванија. Прича коју су, сасвим извесно, аутори преузели из народне традиције гласи – Црногорци су Срби који су после пораза на Косову 1389. године одлучили да се не предају и да се повуку у планине Црне Горе, где су остали слободни све до уједињења у Југославију.⁸⁷ Слика хришћанских витезова у планинском краљевству била је савршена поставка за многе приче које су путописци желели да испричају. Колико су чврсте и дуготрајне предра-суде можемо видети на примеру Трансилваније, „земље иза шуме“. Говорећи о инспирацији и истраживању Брема Стокера за своје дело „Дракула“, Весна Голдсворди говори о мишљењу о Трансилванији у Британији крајем 19. века као о „последњем европском уточишту сујеверја пред науком.“⁸⁸ Такво мишљење преживело је читав век, па ми репортаже о Трансилванији и Румунији видимо пре свега као пут у земљу бајки и сујеверја. Тако чак две репортаже о Румунији почињу посетом вештици/врачари (1934. и 2005. године), а и све остале репортаже о Румунији нарочито су прожете причама о сујеверју. Аутор преноси причу о „успешној 23-годишњој вештици“, која „врача из кукуруза уз слику Тајне вечере на зиду“. Пре тога је другој вештици „украла занат“.⁸⁹

Путовање кроз земљу

„На Оријенту се човек одједном сусреће са незамисливом лепотом, невероватном старином и бескрајним просторствима.“⁹⁰

Балкански пејзажи су од аутора *National Geographic*-а добили много хвалоспева. Тако је Егејско море „најплавлје од свих мора“, „црногорски кланци одузимају дах“, сама Грчка је „прелепа и ужасна“, румунска делта је „пространа и мистериозна“, Југославија „прелепа и збуњујућа“, Румунија „прелепа и рајска“.⁹¹ Реч која је највише пута коришћена у описивању балканских пејзажа је „питорескна“ („picturesque“).⁹²

⁸⁷ Coffin, M., „Where East Meets...“, стр. 312; Moses G., „Greece and Montenegro“, у: *National Geographic*, фебруар 1913, стр. 282. Овај аутор истиче да је Цетиње ипак освојено; додаток – мапа The Balkans, у: *National Geographic*, фебруар 2000. година.

⁸⁸ Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritanije...*, стр. 78.

⁸⁹ Viviano, F., „In the Shadow...“, стр. 70.

⁹⁰ Said, E., *Orijentalizam*, стр. 167.

⁹¹ Grosvenor, Melville, „Aegean Isles- Birthplace of Western Civilization“, у: *National Geographic*, август 1972, стр. 707; Porter, Ethel Chamberlain, *The Clock Turns Back in Yugoslavia. Decani*, у: *National Geographic*, април 1944, стр. 493; White, Peter T., „Greece. To be Joyous, to be Indominable“, у: *National Geographic*, март 1980, стр. 385. (у даљем тексту White P., „Greece...“.)

⁹² Веома леп, шармантан, као насликана слика <<http://www.merriamwebster.com/dictionary/picturesque;>>

Поред лепоте и опасности које носе балкански предели, често су истицане и неискоришћеност потенцијала и заосталост. Пример су језера и летовалишта. Амерички сенатор Џорџ Хигинс Мозес каже: „Скадарско језеро могло би да парира језеру Комо.“⁹³ Таквих примера је доста.⁹⁴ Први пример веома подсећа на питање које је историчар Ерик Хобзбаум поставио на једној конференцији о назадности у Швајцарској 1985. године, управо на језеру Комо: „Зашто Албанија није као Швајцарска?“⁹⁵ Питање је врло основано и значајна тема за обраду, међутим за разлику од научника, аутори репортажа често су приступали ненаучно и баратали разним објашњењима за назадност, заосталост Балкана –генетским, географским детерминизмом, оријентализмом, критиком марксизма. Стварана је слика да су Балканци погрешно развијали капацитете својих земаља по велику цену за становништво, а од аутора репортажа њихови подухвати наилазили су на подсмех као у овом опису новог румунског одмаралишта за странце „Јупитер“: „хотели са шармом бетонских бункера“.⁹⁶

У истој репортажи о Румунији наилазимо на важан део, који много говори о правој улози *National Geographic-a* између науке и забаве. У разговору са румунским министром туризма аутор сазнаје да је министарство припремило туру „Дракула – легенда и истина“, која води туристе кроз обе стране приче. Циљ туре је спречавање „блаћења имена Влада Цепеша“, али истовремено задржавање броја посета страних туриста. Аутор репортаже потом бира да сам оде до легендарног „замка Дракуле“, а не до замка Влада Цепеша и доживљава праву авантуру, све време читајући (и цитирајући) „Дракулу“ Брема Стокера. Седећи прекопута страшног замка, аутор чита дело, а затим из планина „почиње да дува хладни ветар, пада ноћ и приближава му се велики гуштер“, па аутор потом осећа да је време да пође.⁹⁷ Овакве конструкције Весна Голдсворди назвала је „западни воајеризам“ и каже да се „најдосаднији предели романтизују да би се путници напојили у потрази за срцем таме“.⁹⁸

Моћ романтизовања предела је огромна и они се могу тако користити даље – и позитивно и негативно. Такав је приказ Газиместана. Аутор који је тамо био 1970. године описао је Газиместан као мистично место, срео је старијег Србина, кога је приказао као ходочасника, који му је рекао да су Срби ту „изгубили

⁹³ Moses, G. „The Whirlpool.“, стр. 180.

⁹⁴ Dwight, H., „The Gates...“, стр. 439; „У било којој другој земљи ово би била ривијера.“ – коментар је на обалу Мраморног мора у: Williams, M., „By Plane from Constantinople...“, стр. 716.

⁹⁵ Chirot, Daniel, *Introduction*, у: *Origines of Backwardness in Eastern Europe*, edited by Daniel Chirot, Stanford University Press 1991, стр. 3.

⁹⁶ Ellis, W. „Romania...“, стр. 710.

⁹⁷ Ellis, W. „Romania...“, стр. 710.

⁹⁸ Goldsvorti, V., *Invention and Intervention: The rhetoric of balkanization*, у: *Balkan as Metaphor*, Bijelić, D. (ed.) стр. 11.

слободу и научили шта она значи“. Ходочасник се затим окренуо и кренуо преко поља довикнувши аутору „Живели!“ Аутор употпуњује овај сусрет чињеницом да се из непознатог правца у том тренутку чује фрула и закључује да је научио нешто важно о народу који ту живи: „Они не ламентују над Косовом сценом пораза, већ гледају на вечност и проглашавају своју непокорност.“⁹⁹ Аутор потом користи ову сцену како би целом репортажом подвукао југословенску жељу за независношћу. Новинар који је посетио Газиместан 1990. године има другачије виђење. Он се упућује на Газиместан у атмосфери национализма. Описује прилично негативну слику пустог Газиместана, на коме „дува хладни ветар који штима очи“, а једино друштво чине му „пластичне кесе закачене за голо жбуње које су оставили митингаши“. Тај аутор затим користи слику таквог Газиместана да подвуче српски национализам и уопште национализам као највећу опасност за Југославију у репортажи „Југославија – Подељени дом“ („Yugoslavia – A House Much Divided“).¹⁰⁰

У истој тој репортажи Кенета Данворта може се прочитати чудан апел на крају. Гледајући на југословенско-италијанској граници „предивну ливаду“, аутор жели да „мир ове ливаде пређе на људе“.¹⁰¹ Таквој слици земље супротставља се слика с почетка века, када је „дивља земља“ била „крива“ за то што Црногорци, Срби, или Албанци не желе да раде, насилни су и заостали. Закључује се да аутори потпуно произвољно користе природне и друге одлике земље на Балкану кад и како то одговара *National Geographic*-у.

На тему „невероватне старине“ као оријенталистичке константе, различити писци говорили су о Балкану као о месту где се може видети читав век уназад.¹⁰² То важи и за наше изворе, уз додатак да се *National Geographic* често није заустављао на једном веку, то јест трудио се да прикаже места и ствари старијима него што јесу. Тако су православни манастири приказани као идеална успутна свратишта – гостопримљива места, где се добро једе, али и места где се може доживети неки прошли век. Добар пример је посета манастиру Дечани у Југославији 1944. године, где се у тексту каже „векови се топе“, док ауторка гледа манастир чији је кров постављен „150 година пре Колумба“. Ипак, као да јој није довољно што је манастир стар шест векова, она тврди да је лустер направљен од „бронзаног оружја хероја старине“!¹⁰³ Опис манастира Сучевите

⁹⁹ Jordan, R., „Yugoslavia...“, стр. 530–532.

¹⁰⁰ Danforth, Kenneth, „Yugoslavia: A house much divided“, у: *National Geographic*, август 1990, стр. 100. (у даљем тексту Danforth, K., „Yugoslavia...“)

¹⁰¹ Danforth, K., „Yugoslavia...“, стр. 123.

¹⁰² Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritanije...*, стр. 225.

¹⁰³ Porter, E., „The Clock Turns Back...“, стр. 494; Види и о грчком манастиру Мегаспелажон Alden, Carrol Storrs, „Megaspelaeon-the Oldest Monastery in Greece“, у: *National Geographic*, октобар 1913, стр. 325–333.

из једног ранијег доба такође говори о перцепцији манастира као мирне луке ван 20. века:

„Са осећањем жалости и меланхолије напуштамо мирну гостољубивост манастира Сучевите, враћамо се у свет већих обавеза и гужви... У дубоким шумама храста и буковине у Карпатима леже ретка блага неупоредиве лепоте, умотана у атмосферу средњовековне легенде и романсе.“¹⁰⁴

По Балкану су аутори највише путовали аутомобилом. То је донекле условило њихов обилазак – морали су ићи тамо где су путеви релативно добри. Овде се поставља питање репрезентативности репортажа које су тако направљене. Новинари су, као и сами Балканци, то примећивали. Још 1913. године аутор је писао да Американци иду и откривају „само онде где су хиљаде ишле пре њих“.¹⁰⁵ Заиста, у оним случајевима где скрећу са главних путева, наилазе на сцене које одударују од уобичајеног – у Југославији 1951. године то су срушени мостови, тенкови и сељаци који се моле,¹⁰⁶ а два сата од модерне Атине 1915. године је „хомерско доба“.¹⁰⁷ Аутори су имали доста проблема с путевима – један је 1934. године почео свој пут, заглављен у блату „без наде“, где је слушао „оријенталне крике сељака“ који покушавају да га из глиба ишчупају.¹⁰⁸ Балкански путеви били су заиста лоши, а нарочито они локални.¹⁰⁹ Ипак је најзначајније како се путеви користе у имаголошким конструкцијама. Тако Душко Додер 1992. године коментарише да са километрима пута отпадају и векови.¹¹⁰

Успутна места попут бензинских пумпи, гаража, кафана и бифеа углавном су остављала лош утисак на ауторе. Најчешћи је мотив прљавштине. Посебно се истиче и опис бифеа у румунским планинама 1969. године, када се „чекајући несигуран аутобус [...] у прљавом, прашњавом бифеу крај пута [...] човек без чарапа, и са незапаљеном цигаретом у устима, примакао нашем столу непозван [...] почео да свира тужне сељачке мелодије“. У зависности од доба, аутори су имали различите проблеме приликом путовања: „Турске слуге су лојалне, али

¹⁰⁴ Holmes, H., „The Spell...“, стр. 450; О односу према Истоку, читавањем веће старине, говори и пример моста у Мостару, за који аутори *National Geographic*-а аутоматски претпостављају да је римски мост, не дајући тиме Турцима никакву „шансу“ за неко постигнуће. Тек после Другог светског рата мост је идентификован као турски.

¹⁰⁵ Moore, F., „The changing map...“, стр. 301, 330; Грчка краљица Фредерика је другом аутору поручила: „Надам се да ћете посетити нешто више од Атине и Пелопонеза... наћи ћете цео свет који већина туриста никад не види“. У: Douglas, William O., „Baghdad to Istanbul“, у: *National Geographic*, децембар 1959, стр. 37.

¹⁰⁶ Long, G., „Yugoslavia Between...“, стр. 144.

¹⁰⁷ Moore, F., „The Changing map...“, стр. 301.

¹⁰⁸ Holmes, H., „The Spell...“, стр. 439; Види и Forbes, F., „From England...“, стр. 203.

¹⁰⁹ Stojanović, Trajan, *Balkanski svetovi. Prva I poslednja Evropa*, Beograd 1997, стр. 110. (у даљем тексту: Stojanović, T., *Balkanski svetovi*...)

¹¹⁰ Doder, D., „Albania...“, стр. 210.

споре¹¹¹ – коментарише један 1914, а други 1951. године каже да је „у Југославији мало гаража“.¹¹²

Непрецизност, једна од особина приписивана Оријенту, веома је честа у путовањима аутора по Балкану. У том смислу да Балканци не хају превише за прецизност приликом путовања. Капетан брода Гопчевић 1912. године саопштава запањеном аутору, пошто су га оставили у Трогиру: „Распоред? А, распоред, ми никада не поштујемо распоред осим кад одлазимо из великих лука.“¹¹³ Прави сукоб два имагинарна света налазимо у разговору грчког морнара и немачког туристе коме присуствује аутор 1980. године: „Зашто ваши трајекти увек морају да касне?“ – пита Немац. Одговор је: „А зашто ви немачки старци морате да се шетате голи?“¹¹⁴

Путовање је значајно и за ширу слику – слику Америке. Аутори се ретко, нарочито у првој половини века, мешају са „обичним народом“. Путујући возом кроз Босну, Кенет Мекензи примећује да се у првој класи не вози нико осим њега, у другој се возе немачки чиновници, у трећој народ, а у четвртој нема ни седишта, те се народ гура са стоком.¹¹⁵ Аутори до касно у 20. век, када долази до видне промене профила писаца *National Geographic*-а, путују искључиво првом класом са возачима, пратњом, или, у екстремним случајевима, са батлером и куваром. Аутори често надлећу Балкан, те га сагледавају са висине, или се возе супериорним аутомобилима, нарочито америчким. Било да се креће пешке или у аутомобилу, аутор је увек предмет врхунске занимљивости.

Насеља

„Балканска престоница – потпуно западни изглед, потпуни, вечни Исток испод“¹¹⁶ (О Букурешту)

Балкански градови приказани су као хибриди прошлости и садашњости, где прошлост углавном вреба испод површине. Некада је то прошлост Запада, а некада прошлост Истока. Карактеристичан је пример с почетка века, где једна ауторка пореди Дубровник (тада у Аустроугарској) и Скадар (тада у Османском царству): „Дубровник је прелепи средњовековни град [...] скоро оперетски из-

¹¹¹ Dwight, Henry, „Life in Constantinople“, у: *National Geographic*, децембар 1914. стр. 227.

¹¹² Long, G. „Yugoslavia Between...“, стр. 146.

¹¹³ McKenzie, Kenneth, „East of the Adriatic“, у: *National Geographic*, децембар 1912, стр. 1165 (у даљем тексту McKenzie, K. „East of ...“)

¹¹⁴ White P., „Greece...“, стр. 386.

¹¹⁵ McKenzie, K. „East of ...“, стр. 1187.

¹¹⁶ Hosmer, Dorothy, „An American Girl Cycles“, у: *National Geographic*, новембар 1938. стр. 585.

гледа кад увече изађу богати сељаци и официри.¹¹⁷ С друге стране, спуштање на Исток приказано је овако: „Скадар је за Албанца најбољи на свету – ипак потпуно је источни, прљав и сумњив [...] фасцинантан све време [...] на пазару [...] маса варварски јарких боја какву су наши преци морали познавати у средњем веку.“¹¹⁸ Док су матичне земље и цивилизације „напредовале“, балкански градови су представљали мрвице прошлости разних народа разасуте по полуострву: „Пазар у Сарајеву има више оријенталаца него Константинопољ“,¹¹⁹ а румунски град Сибиу је „савршен град за Вагнерову оперу [...] више је саксонски од Саксоније“.¹²⁰

Када се говори о Истоку, Оријенту на Балкану, централна локација за његово упознавање је пазар. То је незаобилазно место за ауторе у свим балканским градовима, све до касних шездесетих година двадесетог века, а у Истанбулу је „Велики пазар“ источни предак шопинг-мола, како га Вилијам Елис 1972. године назива. На фотографији из Скопља 1930. године видимо продавце и купце у турској ношњи, хришћане и муслимане, просјаке и брда зачина и мириса.¹²¹ Економски значај пазара веома је био велики, нарочито у првој половини века.¹²² Ипак је то за ауторе само прозор у прошлост или музеј необичности, о чему говори приказ из Грчке 1963. године: „Ориисте! Чује се оријентално завијање. – Шта желите? Старо ватрогасно црево? Плаву перлу против урока? Чудотворну икону? Стари новчић?“¹²³ Састав људи је стандардно оријенталистички: депароши, Цигани, врачаре, медведи, музичари, наоружани горштаци, продавци тричарија.

Пазар никада није разочарао ауторе: „Пазар у Сарајеву пружа задовољавајућ поглед на живот Оријенталаца.“¹²⁴ Дакле, пазар је нека врста лабораторије за испитивање живота људи.¹²⁵ Путописци су у сталном страху да тај свет не нестане, па један закључује: „Драго ми је да сам видео ову земљу пре него што изгуби своју различитост и шарм.“¹²⁶ Губитак источњачког шарма можда је допринео да

¹¹⁷ Coffin, M., „Where East Meets...“, стр. 312; Види о Дубровнику као о граду из историје у: McKenzie, K., „East of ...“, стр. 1160.

¹¹⁸ Coffin, M., „Where East Meets...“, стр. 327; Скадар остаје примамљив због своје егзотичности током целог века. Тако мајка једног аутора жели да посети Скадар „иако је посетила тако егзотичне локације као Кинески зид“. У: Doder, D., „Albania...“, стр. 225.

¹¹⁹ Curtis, W., „The Great Turk...“, стр. 48.

¹²⁰ Marriner, James Theodore, „Transylvania and its Seven Castles“, у: *National Geographic*, март 1926., стр. 340.

¹²¹ M. Chater, „Yugoslavia...“, стр. 54.

¹²² Lampe, John R., Jakson, Marvin, *Balkan Economic History 1550–1950*, Indiana University Press 1982, стр. 184.

¹²³ Weaver, Kenneth, „Athens her Golden Past Still Lights the World“, у: *National Geographic*, децембар 1963, стр. 135.

¹²⁴ McKenzie K., „East of ...“, стр. 1175–1187.

¹²⁵ Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritanije...*, стр. 133.

¹²⁶ Williams, M., „Bulgaria...“, стр. 216.

Бугарска у другој половини века буде слабо посећена. Никад више у Бугарској није одјекнуо „узвик“ путописца: „Нашли смо Исток коначно, Исток из прича!“ Том приликом су аутори у Трнову посетили пазар, џамију и кафану.¹²⁷

Они нису желели „јефтине имитације“ Запада или, касније, Истока. Рано се осећају такви страхови: „Плашио сам се да ће сваки град постати Чикаго док стигнем да га обиђем“ – каже један од њих 1913. године.¹²⁸ Замишљена престо-ница санстефанске Бугарске Софија никада није привлачила уздахе: „Пловдив има оријентални шарм и занимљивији је од Софије.“¹²⁹ Нарочито су им били неимпресивни бугарски „нови градови“: „градови су неинтересантни, али је ин-тересантно то што су их изградили бивши робови“,¹³⁰ каже један аутор 1915, док други 1980. године „слика“ са тоном досаде типичан бугарски град: „трг, хотел или ресторан, пошта, а у средини споменик Русима или партизанима“.¹³¹

Истанбул је представљен као „најпознатија раскрсница“ – са свим нега-тивним и позитивним представама раскршћа. Као симбол, раскршће је место нечистоће, место где се сахрањују вампири, самоубице.¹³² И читав Балкан функционише као раскршће, али највише Истанбул. Ако су аутори протурски расположени, као контраадмирал Колби М. Честер, рећи ће да је Константино-пољ мост цивилизација.¹³³ Други ће истаћи спољна обележја цивилизације неког доба које Истанбул нема – то су 1909. године трамвај, пошта, канализација.¹³⁴ Слика Вавилонa одговара ауторима, али не и међуратна слика Оријента, који полако „издаје себе“.¹³⁵ Један од њих 1922. године пише: „Константинопољ је још Вавилон нација..., али романтичном Блиском истоку задат је смртни ударац – то је савезничка окупација. Постаће чист и цивилизован, али то више неће бити Истанбул.“¹³⁶ Велике промене у Истанбулу трају цео век, али он је само у једном, посебно погодном историјском тренутку експлицитно извучен из Истока. На једној фотографији, видимо модерно обученог Турчина који посматра слику

¹²⁷ Koch, F. „Trnova: City of Hanging Gardens“, у: *National Geographic*, октобар 1907, стр. 632.

¹²⁸ Perkins, Elizabeth, „With the Monks of the Meteora: The Monasteries of Thesaly“, у: *National Geographic*, септембар 1909, стр. 332.

¹²⁹ Jenkins, H., „Bulgaria ...“, стр. 395.

¹³⁰ Jenkins, H., „Bulgaria ...“, стр. 392.

¹³¹ Gibbons, B., „The Bulgarians...“, стр. 92.

¹³² Радак, Сања Лазаревић, *На границама Оријента*, Панчево 2011, стр. 134.

¹³³ Chester, Colby M., „The Young Turk“, у: *National Geographic*, јануар 1912, стр. 61.

¹³⁴ Patrick, Mary Mills, „The Emancipation of Mohamedan Women“, у: *National Geographic*, јануар 1909, стр. 42.

¹³⁵ Todorova, M. *Imaginarni Balkan...*, стр 112.

¹³⁶ Solano, Solita, „Constantinople Today“, у: *National Geographic*, јун 1922, стр. 647. И друге промене у изгледу града нису наишле на превише позитиван дочек аутора, а обећања за сутра попут следећег: „... за модерна архитектонска чуда дошли сте прерано, за пет година ће наши архитекти...“ У: Chandler, Douglas, „Transformaion of Turkey“, у: *National Geographic*, јануар 1939, стр. 4.

харема, са јасном поруком да је то прошлост.¹³⁷ Пошто знамо да су аутори били задивљени и покушавали да провиरे кроз „турске прозоре са завесама, решеткама“,¹³⁸ можемо приметити да је хладноратовско уздицање Турске у америчког пријатеља брзо и изненада модернизовало слику те земље. Касније, нарочито након пада Берлинског зида, враћа се слика Истанбула са „кризом идентитета“ – уклетог града изграђеног на раскрсници, са сталним немирима: земљотресима, лошом климом, друштвеним немирима и источњачком меланхолијом.¹³⁹ Фотографије Туркиња са заром такође се враћају.

Значајно је напоменути да аутори путем одређених физичких изгледа града могу изразити свој став према држави, народу, тренутној политици. Године 1914. Хенри Двајт овако је описивао Истанбул: „улице без имена, куће без броја. Ја живим у четврти званој ‘Свећа се не гаси’ . Када стигне пошта, гласник иде од куће до куће у четврти да пронађе примаоца.“¹⁴⁰ За Југославију 1951. године аутор посебно наглашава улицу „Френклина Рузвелта“ у Загребу, за Грчку 1949. године читав сплет улица око америчке амбасаде је „мала Америка“, са све армијском поштом и супермаркетом.¹⁴¹ У „несрећном“ Истанбулу, у време када Турска није потребна, после 1990. године, разне су критике на урбанистичке и друге изгледе града, као када аутор описује куће које анадолски сељаци у Истанбулу подижу за једну ноћ.¹⁴²

Постоје градови који су успели да се „извуку“ са Истока. Рана мера за напредак су булевари. Такав је Београд, а делимично и Букурешт. Београд булевари и нове зграде препоручују Западу још 1925. године,¹⁴³ док је Букурешт „леп град са широким булеварима и продавницама, а остали градови Румуније су незанимљиви.“¹⁴⁴ Ипак, неки посебан балкански стил градова није примећен, а аутори су признавали Балканцима само „примитивну оригиналност“.¹⁴⁵

У репортажама су приказани и напори за унапређивање градова, нарочито у Југославији: „јутро у Београду [...] музика бије из звучника [...] већ се скупљају масе радника и изградња је у току [...] иностране бригаде [...] као да је УН на

¹³⁷ Williams, M., „Turkey Paves...”, стр. 504.

¹³⁸ Grosvenor, Edwin „Constantinople of Today“, у: *National Geographic*, мај 1915, стр. 347.

¹³⁹ Allen, Thomas B. „Turkey Struggles for Balance”, у: *National Geographic*, мај 1994; Gore, Rick, „Istanbul: City on Edge”, у: *National Geographic*, октобар 2002, стр. 198. (у даљем тексту: Gore, R., „Istanbul...”)

¹⁴⁰ Dwight, H., „Life in Constantinople“, у: *National Geographic*, децембар 1914, стр. 526.

¹⁴¹ Williams, M., „War Torn Greece...“, у: *National Geographic*, децембар 1949, стр. 712.

¹⁴² Gore, R., „Istanbul...”, у: *National Geographic*, октобар 2002, стр. 201.

¹⁴³ Forbes, F., „From England...“, стр. 207..

¹⁴⁴ Gore, James „Roumania the Pivotal State“, у: *National Geographic*, октобар 1915, стр. 385.

(у даљем тексту Gore, J., „Roumania...“)

¹⁴⁵ La Gorce, John Oliver, „Roumania and its Rubicon“, у: *National Geographic*, септембар 1916, стр. 54.

локацији.¹⁴⁶ Београд је увек изненађивао: аутор 1970. године „трепће“ и наглашава да је очекивао источноевропски град, а добио аутомобиле, супермаркете, дискотеке.¹⁴⁷ Посебни хвалоспиви аутора упућени су Атини, старој и новој: „Да Грчка има само нову Атину, опет би могла да се сврста уз најнапредније цивилизације [...] Позитиван микс античког и модерног боји и најобичније ствари.“¹⁴⁸

Када ти градови у другој половини века досегну свој зенит, аутори ће кренути да истичу и „болести цивилизације“. У Београду је то „дивља градња“ и гужва у саобраћају. У Атини су то невероватна бука и огромно загађење и смог. Нарочит пример је Букурешт, који Весна Голдсворди посебно истиче као скривени Оријент.¹⁴⁹ Веома се истиче један пример – „силазак у Хад“ 1998. године. Аутор Ед Вулиами силази у шахт где живе беспризорна деца са сидом, у репортажи која на доста песимистичан начин приказује Румунију и Букурешт, и где се из „подземља“ појављују све оне ствари које аутори нису желели да прикажу у својим ранијим репортажама о Румунији (1969. и 1975. године) због односа САД и Румуније: напуштена деца, болест, сиромаштво, загађење.¹⁵⁰

Другу половину века већи део балканских градова краси „средњовековни пејзаж са примесамa капитализма“. Фотографија која најбоље илуструје такву хибридноћ – средњовековни замак и фабрика – постављена је у две репортаже о Румунији 1969. и 1975. године.¹⁵¹ Ауторима се углавном није допадао тај „микс“, а још раније су истицали промену градског пејзажа: „модерни млинови и зграде у сендвичу старих кућа“, опис је бугарског индустријског града из тридесетих година двадесетог века.¹⁵² Међутим, главни је страх био да ће „финансијски успон донети естетску руину“.¹⁵³

Аутори су желели више „средњовековља“ и „антике“, те су за њих идеални градови били они који су пружали удобности 20. века у непромењеном пејзажу. Такав је био Солун 1916. године, где је путописац могао да ужива у „америчким трамвајима, енглеским хотелима и француским аутима који промовишу ново на новом Истоку“, али је истовремено могао да у егзотичним античким и средњовековним пејзажима, у српским и француским војницима испод Галеријевог лука види „Велизарове, Ксерковсе, римске војнике који марширају“.¹⁵⁴ Такав

¹⁴⁶ Long, G., „Yugoslavia Between...“, стр. 148.

¹⁴⁷ Jordan, R., „Yugoslavia...“, стр. 595.

¹⁴⁸ Moses, G., „Greece of Today“, стр. 296, 299.

¹⁴⁹ Goldsvorti, V., *Izmišljanje Ruritaniје...*, стр. 184.

¹⁵⁰ Vuliams, Ed., „A New Day for Romania“, у: *National Geographic*, септембар 1998, стр. 57.

¹⁵¹ Dimanescu, Dan, „Americans afoot in Romania“, у: *National Geographic*, јун 1969, стр. 823. (у даљем тексту: Dimanescu, D., „Americans Afoot...“)

¹⁵² Williams, M., „Bulgaria...“, у: *National Geographic*, август 1932, стр. 198.

¹⁵³ Holmes, H., „The spell...“, стр. 441.

¹⁵⁴ Dwight, Henry, „Salonici“, у: *National Geographic*, септембар 1916, стр. 224–228.

град је био и Дубровник током 20. века. Идеално место за одмор је, међутим, приказивано као много старије него што јесте.¹⁵⁵

Писци *National Geographic-a* упућивали су се и у села како би пронашли примитивну лепоту, фолклор, најстарије обичаје: „Селаци у разнобојним ношњама обрађују богата поља док бебе спавају у колевкама поред потока.“¹⁵⁶ Ако би требало одабрати један цитат за опис села, то би био претходни, јер представља оно што су аутори желели да виде. Сама села су ретко фотографисана, а предмет већине фотографија су најчешће селаци. Ипак, вреди нагласити да фотографије балканског села, било да је реч о унутрашњости или спољашњости кућа, приказују оскудицу, али и одређену симбиозу сељака и његовог окружења. И физички описи села и сеоских кућа су штурни: „иако су ружне, чисте су и сређене“, један је од описа кућа, који остварује две константе балканизма, чистоћу и сиромаштво.¹⁵⁷

У својим конструкцијама аутори представљају село као изоловану оазу прошлости. Обичаји на селу се не мењају („ванвременски обичаји средњовековног Балкана још се држе у Западној Македонији“),¹⁵⁸ ни начин рада („селаци жању жито на ванвременски начин“),¹⁵⁹ изглед људи („обућа Словака је из средњег века“)¹⁶⁰ и кућа („хрватске куће су старе неколико векова и фиксирани су део пејзажа“).¹⁶¹ Дакле, село се ставља у имагинарни простор ван времена, или евентуално у средњи век. Уколико не потпада под те две категорије, понекад се, као у случају румунског села Командао 1969, пореди са америчким Старим Западом, у класичном имаголошком механизму *National Geographic-a*, истичући још једном Балкан као место где се види вековима уназад, па и у прошлост Америке.¹⁶² Ауторима је потребна таква слика зачараног места у планини како би њу користили за приказивање назадности људи, па и целог Балкана. Значајан је пример када аутор одлази у „последњу кућу у далеком селу у Србији“ како би пронашао противнике Европске уније. Противно својој претпоставци, нашао

¹⁵⁵ Аутори су инсистирали на непромењености Дубровника. Тако један аутор цитира песника Шоа: „Они који траже рај, нека дођу у Дубровник.“ И истиче да је град непромењен „од Колумба“ иако на другом месту у истој репортажи помиње велики земљотрес у 17. веку. Jordan, R., „Yugoslavia...“, стр. 615, 621.

¹⁵⁶ Williams, M., „Bulgaria...“, стр. 196.

¹⁵⁷ Gibbons, B., „The Bulgarians...“, стр. 311.

¹⁵⁸ Danforth, K., „Yugoslavia...“, стр. 371.

¹⁵⁹ Long, G., „Yugoslavia Between...“, стр. 165.

¹⁶⁰ Edwards, Mike, „The Danube“, у: *National Geographic*, октобар 1972, стр. 501.

¹⁶¹ Chandler, Douglas, „Kaleidoscopic Land of Europe's Youngest King“, у: *National Geographic*, јун 1939, фотографија у боји XX.

¹⁶² Dimanescu, D., „Americans Afoot...“, стр. 825; Такво „село у планини“ које „живи свој живот у паганским ритуалима“ мотив је који и Тодорова помиње. Види више у: Todorova, M., *Imaginarni Balkan...*, стр. 120.

је два сељака који су били прилични поклоници европског уједињења.¹⁶³ Оно што је важно за анализу јесте да је аутор само на основу простора на коме неки људи живе „погађао“ њихове политичке ставове. Сељаци су често приказивани као препрека модернизацији, а нарочито експлицитно у репортажи о Турској 1951. године.¹⁶⁴ Сама модернизација села приказивана је као тешко достижна. „Време стоји мирно а сељани су као у библијско доба“, сумира представу балканског села Марк Мазовер.¹⁶⁵

Слика Балканског села у 20–21. веку била је назадна, донекле уклетна, оаза прастарих обичаја. Ипак село је приказивано као идилично место где човек живи у складу са природом. Цитати попут „више коза него људи“ или „више оваца него људи“ стварају атмосферу примитивног живота помешаних људи и домаћих животиња. На једној фотографији весели сељаци крећу на пољске радове, а аутор примећује да и два прасета која прате сељаке знају за обичај да локалном свештенику сељаци бесплатно жању жито. Сељак је представљен као посебан изданак земље који је попримио њена својства: „Сељак зна када ће пасти киша и цела природа учествује у обрађивању земље.“¹⁶⁶ Оваква идилична представа села и сељака посебно је у супротности са оним што знамо, јер је „балкански сељак у вечитом страху да ће окаснити кише.“¹⁶⁷

Балканска пољопривреда приказана је као доста назадна. Земља је наводно невероватно плодна. Али начин обраде земље је примитиван –та „древна пољопривреда“ протеже се на све делове Балкана, па и на острвски.¹⁶⁸ Земљорадња у „пољопривредном Елдораду – Србији“ је 1915. године поређена са америчком из 1815, а аутор се пита на пијаци у Београду: „... Ако су сада производи овако добри и обилни, шта се све може са машинама и капиталом?“¹⁶⁹

Напуштање села је у другој половини века доста важан мотив репортажа. „Када види своје село, половина емиграната се поново врати у Њујорк“, коментарише аутор став Грка према својим селима.¹⁷⁰ На крају века села ће постати земља старца у већини балканских земаља, а аутори ће са сетом пропратити тај феномен.¹⁷¹ Тада ће се *National Geographic* усредсредити на најстарија села и инсистирати на изолованости и назадности. Тако једина фотографија села из

¹⁶³ Carol, Chris, „The Serbs: One Nation divisible“, у: *National Geographic*, јул 2009, стр. 3. (у даљем тексту Carol, C. „One Nation Divisible...“)

¹⁶⁴ Williams, M., „Turkey Paves...“, стр. 156.

¹⁶⁵ Mazower, M., *The Balkans*, стр. 31.

¹⁶⁶ Gore, J., „Roumania...“, стр. 371.

¹⁶⁷ Stojanović, T., *Balkanski svetovi...*, стр. 59.

¹⁶⁸ Harris, Ernest Lloyd, „Historic Islands and Shores of the Aegean Sea“, у: *National Geographic*, септембар 1915, стр. 121.

¹⁶⁹ Snowalter, William Joseph, „The Kingdom of Serbia“, у: *National Geographic*, април 1915, стр. 422. и 429.

¹⁷⁰ White, Peter T., „Greece...“, стр. 309.

¹⁷¹ Veselind, P., „Macedonia...“, стр. 311.

репортаже „Serbs – One nation divisible“ приказује жетву ручно,¹⁷² а коментар из репортаже о Румунији говори сам за себе о наводној изолованости – назадности села, а читалац се упућује на то да су Балканци пропустили пун круг развоја: „Пошто су пропустили прву индустријализацију, Румуни силазе са брда, али касно је – Европи треба органско млеко, пет пута скупље од обичног.“¹⁷³

Закључак

Било да су према Балкану имали позитиван или негативан став, аутори су приступали репортажама као средству за попуњавање празнине на мапи – активно су се играли онога што Лари Вулф назива „филозофска географија“. Границе Балкана су произвољне и разликују се понекад чак од аутора до аутора – у већини случајева користе се да одвоје и означе стереотипне групе људи. Ово се односи и на читав Балкан у односу на Европу и Азију, Исток и Запад, али и на мање јединице унутар Балкана. Путовање кроз земљу у већини случајева наликује на авантуристичке романи – путеви, пејзажи, сапутници и превозна средства имају своју улогу у стварању атмосфере опасности путовања кроз прелепе пределе. Посебно је у деловима репортажа у којима се описују таква путовања приметан оријенталистички и балканистички дискурс. Насеља имају и своју тајну страну – хаотичне имитације западних градова и изолована села и манастири као парчићи прошлости преовладавају. Насеља су често и употребљавана за доказивање назадности Балкана са селима која остају вечито у прошлости и градовима који се у већини случајева неуспешно, или само привидно модернизују.

Балкан је остао скрајнут и недовољно познат током читавог века, а аутори су га у циклусима откривали Америци, а потом га заборављали. Не само целина већ и одређени делови Балкана оријентализовани су или оцидентализовани, проглашавани за опасне или лепе, напредне или заостале. Оно што је опстајало из циклуса у циклус кључни је део те слике. То су вишедеценијске предрасуде о Балкану, и оне су функционисале и у позитивној и у негативној слици тог полуострва и његових делова. Сам положај Балкана у имагинацији Запада, ни на Западу ни на Истоку, омогућавао је часопису да потврђује предрасуде својих читалаца и да практично не одступа од онога што је већ виђено у писању о њему у осталим изворима. Овако попуњена мапа стереотипа служила је ауторима да изнесу своје теорије – најчешће о проблемима Балкана – и да одмах нађу потврду за њих у сопственом писању о њему као на овај или онај начин „уклетој земљи“.

¹⁷² Carol, C. „One Nation Divisible...“, стр. 12.

¹⁷³ Nicolson, Adam, „Transylvania hay country“, у: *National Geographic*, јул 2013, стр. 44.

Summary

Nemanja Radonjić, MA

Image of the Balkans in the National Geographic Magazine (1888-2013)

Authors of the National Geographic throughout the 20th century confirmed the centuries old prejudices about the Balkans. They placed the Balkans in the interspace, between Europe and Asia, between the past and present, between Orient and Occident. Balkan boundaries were constantly redrawn. In the magazine, a spreading of the Balkans is noticed following the political changes after World War One. However, at certain times, certain parts of the Balkans were included in Europe, or at least left out of the Balkans, especially Greece. The ominous name „The Balkans“ was most frequently used to signify the area we examined, which was covered in the reportages of the National Geographic. Southeastern Europe, Near East, Eastern Europe and so on were used only rarely. Most of the mapping the National Geographic did was in fact that of “philosophical geography”. Strict generalizations are noticeable in authors imagined Balkans – states, territories, cities and villages are painted as hosting only one kind of people (highlanders or villagers for example). This generalizations are long lasting and remain hard to break from even after 110 years of the Balkans in National Geographic. The authors, have overwhelmingly tried to confirm prejudices created about the Balkans and fill this space, that mostly remained on the periphery of the American imagination, with stereotypical images. These images changed depending on the current American foreign policy, and prejudices in the magazine itself. The real situation in the Balkans was far less important to the representation of it.